

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright @ 2019 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-02696-2

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

Нечиста крв

Борисав Станковић

ЕДИЦИЈА ТРАГОВИ

VULKAN
IZDAVAŠTVO
Београд, 2019.

НЕЧИСТА КРВ: ПОЈЕДИНАЦ У СУСРЕТУ КУЛТУРА

Радња романа *Нечиста крв* (1910) смештена је у време ослобађања српских територија од турске власти (1878), у историјски тренутак кад долази до сусрета две културе: једне строге високоорганизоване патријархалне, формиране под јаким утицајем турске/оријенталне (хаџијске), и друге, код које су још били видљиви трагови паганског света и његових обичаја (сеоске/дошљачке).

У роману Борисава Станковића приказане су не само културолошке разлике између Срба хаџија и оних Срба који то нису били, него и неколико етничких група – Срба, Турака и Арнаута. Њихови међусобни односи (дружење и орођавање) били су и етнички и конфесионално и социјално условљени. Тако је у Врању током друге половине XIX века долазило до пословне сарадње и дружења пре између етнички и верски различитих групација него сталешких. У процесу орођавања била је пак забрањена и етничка и конфесионална и сталешка различитост. Сваки чин спајања неједнаких појединаца у патријархалном

друштву овога периода најоштрије су осуђивале и средина и породица, док су виновници и њихови потомци сматрани носиоцима нечисте крви.

Дакле, однос Турака зависио је од припадности друштвеном слоју: Турци су се другачије опходили према српским хаџијама него према осталим варошанима, а посебно чивчијама, сељацима.

Опхођење према Србима сељацима није било пријатељско ни од самих Срба варошана (хаџија). Разлика између ова два друштвена слоја постојала је превасходно у ставу према Турцима: за разлику од сељака, који су Турке сматрали огорченим непријатељима, варошани су с њима живели у слози. Њихова наклоњеност Турцима дошла је као последица одрођавања, што је у *Нечистијој крви* приказано кроз заборављање матерњег језика, довођење Турака на славу, ашиковање с булама, дружење с беговима, потурчивање и др.

У врањској средини тога времена доста се полагало на чистокрвност, тачније, на породично име, док су се дошљаци, скоротечници, слабо ценили. Отуда је постојала њихова велика жеља за укореењивањем кроз остваривање брачних савеза с варошким, посебно хаџијским породицама. Статус појединца, према томе, није зависио само од новца, већ и од порекла.

Осим тога, углед је био симболички кодиран и простором: што је породица имала већи углед, била је ближе центру вароши. Простор се у *Нечистијој крви* може поделити на Горње и Доње Врање – дошљаци су живели на крају вароши, на граничном простору који је сматран нечистим,

док су, за разлику од њих, горњоварошки простор насељавале угледне фамилије. Симболичним приказом Софкиног преласка из једне у другу породицу, Станковић заправо остварује слику мешања просторних и културних равни.

Разлике у обичајима између Горње и Доње вароши последица су различитих утицаја под којима су се ове две средине формирале. Јован Цвијић уочио је трагове старе балканске културе у области централног типа. У доњоварошкој средини је очевидан утицај паганства и архаичних обичаја, какво је, на пример, снохачење. Као супротност истакнут је патријархални режим који „има своја морална схватања често високога реда“, а присутан је у варошкој култури. Дакле, када се говори о различитости ова два простора, не мисли се само на неподударање појединих обичаја, какво постоји, на пример, у игрању кола, него и на оне неподударности које се тичу схватања морала, односно греха. Такву врсту супротности Станковић ће најбоље приказати преко обичаја снохачења.

Новица Петковић запазио је да готово четири петине романа *Нечисти́а крв* заузима обред свадбе. Многи су проучаваоци у томе пронашли повод да говоре о асиметричној композицији дела. С друге стране, то је вероватно био један од главних разлога што се немачком преводиоцу прикладнијим учинио назив *Хаџи Гајка девојку удава*. Ипак, циљ Борисава Станковића није био да представи свадбу као обичај у једној средини, већ да истакне њену улогу као обрета прелаза.

У роману *Нечисти́а крв* говори се о преласку из једне породице у другу, али и из једне културе у другу, односно

из једног социјалног статуса у други. Преко овог обреда Станковић је најбоље могао да прикаже обе друштвене средине – и сеоску и варошку. За време славља попуштају обичајне норме, долази до потпуног разоткривања човека, он се ослобађа свих стега и обзира и поступа по осећању своје крви. На тај начин писац је успео да јаче истакне различитост две културе, а управо та различитост доведиће до унутрашњег цепања главних представника обеју средина.

Склапање брака у патријархалном друштву тога периода имало је превасходно колективан карактер – патријархални брак се пре може окарактерисати као остваривање сродничких веза између две породичне заједнице него као веза две јединке. У литератури се наводи да у церемонији свадбеног обреда постоји „приликом склапања брака читав низ термина везаних за отмицу невесте: обавља се обред 'мир' или 'мирење' пријатеља, 'пијење девојке', који подразумевају плаћање накнаде за невесту у новцу, односно откуп за невесту“.

У роману *Нечистија крв* прича се образује око удаје хаџијске унук Софке за Томчу, сина сеоског првака, газда Марка. Реч је, дакле, о сједињавању припадника две различите културе зарад остваривања користи оних који су тај брак и уговорили. Тиме што ће се ородити с дошљаком скоротечником, Софкин отац и хаџијски потомак ефенди Мита оствариће изузетно велику материјалну добит, и на тај начин спасти себе (и своје хаџијско име) од неминовне пропасти, док ће се газда Марко, сеоски првак, ородити са хаџијском породицом. Међутим, истовремено с венчањем,

одиграва се и драма преласка из једног културног обрасца у други. Ова драма најбоље је описана кроз ликове Софке, која мора да пређе у другу културу и повинује јој се, и газда Марка, који жели да изврши снохачење, обичај најстроже забрањен у култури у коју тежи да се укорени.

Ой̑куй̑ невест̑е или й̑родаја ћерке

Једно од основних питања које треба поставити у вези с романом *Нечисти̑а крв* јесте да ли је приликом договора склопљеног око брачног савеза Софке и Томче извршен откуп невесте, или је заправо реч о продаји хаџијског имена, тачније кћери? С тим у вези јесте и питање јунаковог знања о ономе шта је договорено.

У Станковићевом роману се ни на једном месту експлицитно не каже како је текао договор Мите и Марка. Међутим, на основу онога што нам приповедач кроз Софкину тачку гледишта казује о купопродаји куће, може се о купопродаји Софке закључити:

Изгледаће да они продају кућу више њему за љубав, да би га учинили својим 'чираком', врстом слуге али њиховим *наследником*, коме се какво имање, кућа, не продаје за онолико колико кошта, за добит, него више да му се, као сваком новајлији, особито странцу, укаже помоћ, да се онако сам, стран у вароши, *изведе на й̑уи̑*, окући се, постане и он домаћин.

Очигледно је да газда Марко није мислио да ефенди Мита њему Софку даје само зато што има пара, већ то чини јер хоће да се ороди с њим, сматрајући га јединим достојним хаџијске породице. Ово потврђује и Маркова перспектива, уведена у опису одласка из Митине куће:

Само њему, госту, чинило се да (а то као да гледа обрнуто, кроз себе и иза себе) отуда за њиме, са Софкине куће, једнако гори свећа и осветљава овамо испред њега *йуи*.

Газда Марко не жели да парама купи порекло, већ да постане одабрани наследник хаџи Трифунове лозе. Да у њему није постојала оваква свест, он од Софке не би непрестано тражио потврду да воли њега и његову породицу, односно да је својевољно пристала на брак с њима сељацима. Да Марко није поседовао ту свест, тако нешто не би га се тичало. С друге стране, ефенди Мита се руководи искључиво личним интересом и код њега изостаје свест о газда Марку као изабраном настављачу хаџијске лозе. Имајући све ово у виду, рекло би се да једино Мита зна да је Софка продата, док сви други то не знају, и због тога ће се сазнање да је управо тако погубно одразити на психу Софке и Томче.

Софка зна да је Мита нешто продао, али не зна шта – покућство, кућу или њу. Мајчина побуна и њено одбијање да испрати мужа до капије доводе је до спознаје да се десило нешто „страшно и велико“. Значи: или је продата

кућа, или Софка. То зна и главна јунакиња, јер да не зна, одмах би закључила да је продата кућа, а не би себе убеђивала речима: „Сигурно, сигурно да је он кућу продао“. Да је заиста била уверена, и сама констатација „сигурно је кућу продао“ била би довољна. Дакле, ту лежи зачетак процеса Софкиног психичког потискивања. Потврду да је заиста реч о потискивању налазимо и у сцени у којој Марко увече долази са свирачима (што је знак да је девојка испрошена), да види „кућу“. Софка чује музику, али не открива њено значење.

Исто тако, и Марков боравак у Митиној кући сведочи о тренуцима самообмањивања главне јунакиње. Софка запажа начин на који он гледа кућу и мајку. Ни у једном моменту она неће рећи да Марко и њу посматра. Међутим, када коначно схвати да је то био просац, зачудиће се како то није одмах помислила због начина на који ју је гледао.

Софкина самообмана да није продата, већ да се својевољно жртвовала удавши се за богату прилику како би њен отац добио извесну своту новца која му по обичају следује, трајала је до Митине посете у тридесетој глави романа. Тада видимо да Софка није знала да је продата, јер да јесте, не би помислила да треба кришом родитељима да шаље паре, нити би помислила да су сиромашни, а исто тако знала би о чему Мита и Томча разговарају.

Тек пошто се Мита буде продрао: „Паре!“, Софки ће бити онемогућена даља самообмана. Митино гласно тражење новца, односно разоткривање да је Софка продата, у њој убија ону другу Софку, која је опстајала једино захваљујући самообмани.

С друге стране, чим Томча схвати да је Софка купљена и да у хаџијској породици не постоји љубав према њима сељацима, у њему се реактивира очево над-Ја, под којим је првобитно био оформљен. Стога, од тог тренутка, она за њега не представља више ни мајку ни супругу, већ женско, што из перспективе сеоске патријархалне културе значи искључиво ствар. Реактивација првобитног над-Ја, образованог под утицајем оца, ако је и могла да се у потпуности реализује у односу према Софки, није то могла и према мајци. Однос према Стани се, с доласком Софке, односно Томчиним добијањем новог васпитача, мења. Због тога он не може да поврати пређашњи однос према мајци, па се осећа нелагодно.

Снохачење

Снохачење је обичај да отац уместо за сина узима девојку за себе. У литератури се наводи и да је од 1878. године у Врању обичај снохачења био строго кажњаван. Међутим, упркос томе, он се ван града, па чак и на самом његовом ободу, и даље упражњавао. У вароши, где је утицај хришћанске културе био јачи, били су строго забрањени родоскврни односи.

Као хришћанка и припадница другачије културе, Софка се овог обичаја ужасава. Аверзија је још јача као последица свести да треба да ступи у сексуални контакт не само са својим свекром већ и са симболичном фигуром оца.

Да би извршио обичај снохачења, који у новој средини (култури) није допуштен, Марко је принуђен да подршку тражи у другима – песми, старцима, Стани. Не налазећи је, међутим, нигде, он није у стању да традицију настави. С друге стране, у тренутку када схвата да треба да има сексуални однос са свекром, Софка увиђа трагичност своје позиције, као и разлику у моралу између сељака и варошана: „Нико то не сматра за увреду, грех; ни доцније, када синови порасту. Ништа то није. Имаће и они, синови, кад, имаће и они својих снаја...“

Питање очинства ће се међу припадницима сеоске заједнице први пут поставити тек у новој средини, с Марком. Оно ће у пчињском прваку појачати унутрашњи немир. Стана, увиђајући до каквог ће психичког раздора доћи и код Марка (ако му призна да је имала однос с његовим оцем и да је Томча можда заправо његов брат, а не син) и код Софке (ако Марко то уради с њом), ништа не признаје. Али нема сумње да је Стана то учинила следећи кодексе и начела сеоске заједнице. С друге стране, Марко је свестан да она не жели да призна зато што настоји да га обузда и спречи у намери да и сам учини оно што су и његови мушки преци чинили. Поражавајуће сазнање да је свима пре њега спавање са снајама било дозвољено, „само њему се не да, само он то не сме“, тачније, да је немоћан да се уздигне над средином, одводи га прво у лудило, а потом и у, симболички речено, самоубиство (одлазак Арнаутима, крвним непријатељима).

Улога прага

У традиционалној култури праг има улогу симболичног граничног простора. У *Нечистијој крви* говори се о три различита прага на укупно тридесетак страна. Већ тиме указано је на његову важну улогу у роману.

Први пут се у делу с прагом сусрећемо на Софкином венчању, приликом њеног изласка из куће. Обичај је био да млада прескочи праг и да га ни на који начин не додирне. Тај је чин на симболичан начин представљао раскид с очевом кућом.

Друга сцена у којој се помиње праг представља заправо крајњу тачку обреда прелаза. Тек када млада прекорачи праг, она ступа у нову породицу и добија новог оца и нову мајку. Извршивши овај обичај, Софка је сјединила две породице, средине и културе.

Последњи у низу је праг Софкине собе, који је од велике важности, пре свега за Марка. Преласком преко њега дошло би до реализације сексуалног чина са Софком, чиме би Марко, на симболичан начин, постао хаџи Трифунов наследник. Од хаџи Трифунових потомака остала је само Софка, самим тим, онај ко је буде узео за жену постаће настављач његове лозе. Марко сматра да је једини тога достојан. Наиме, исто оно што је Трифун био за своју варошку средину, Марко је за пчињску. И један и други су прваци, поседују огромно богатство и велики углед. Њих писац једине представља као челнике својих заједница. Станковић је остварио паралелизам на још једном плану – обојица су слаби на љубав: Трифун према сину, Марко према Софки.

Међутим, постоји и битна разлика. Она ће узроковати Маркову смрт, то јест најпре покушај самоубиства, а потом и неповратни одлазак Арнаутима. За разлику од Трифуна, код кога морални пад настаје као последица увиђања сопствене немоћи оличене у љубави према сину, код Марка слом нема узрок у љубавној слабости. Представљајући лик хаџи Трифуна, писац инсистира на његовом издизању из средине: за њега нема закона, он чини шта хоће и коме хоће. Марко је за тако нешто неспособан. Он нема снаге да се уздигне изнад средине у којој се нашао, да поступи против њених норми. То поражавајуће сазнање, свест да заправо није достојан наследник Трифунов, довешће га до подизања руке на себе.

У тренутку кад Марко буде Стани саопштио да сину доводи жену, неће рећи да је испросио „Софку“ – што би значило највећу могућу лепоту, неће казати ни „ефенди Митину кћи“ – што би подразумевало господство и углед, већ ће рећи „хаџи Трифунову унуку“. Ту је скривен одговор на питање шта Марко купује. То је и једино за шта је спреман да издашно плати. Лепоту и углед он је могао добити и за много мање новца, могао је узети чак и хаџијску наследницу, али не и хаџи Трифуна за сродника. Марко заправо купује Трифуна кога су се плашили сви подједнако – и Срби, и Арнаути, и Турци; Трифуна који је представљао симбол моћи, власти, угледа; Трифуна после чије смрти и даље живи страх од њега и његовог имена. Маркова жеља јесте настављање хаџи Трифунове лозе, односно укоренивање, прецизније, калемљење свог изданка на њу. Куповином Софке Марко, дакле, жели да се

на симболичан начин сједини с Трифуном. Да би до тога дошло, мора с њом да спава он лично, а не син, јер Томча није достојан Трифунов настављач, већ он, Марко, пчињски првак, човек који предводи своју заједницу.

Но, до сједињавања није дошло. Доласком у Врање, Марко је ступио у нову средину, која забрањује снохачење. Тиме му је забрањено једино што би га на посредан начин спојило с Трифуном. Тренутак пада настаће када буде схватио да заправо није достојан настављач, јер нема снаге да се, као Трифун, издигне над својом средином. Тад у њему настаје лом, борба са средином, са собом, против себе.

После ове сцене, након суочавања са сопственом немоћи да се уздигне над средином, над гомилом, да буде попут великог Трифуна, Марко пада не пред другима, него пред самим собом. Након тога га ништа више није могло сачувати од смрти. Према томе, није Марко избеумљен лепотом, како то поједини тумачи сматрају, нити он Софку сувише цени, и не гони Марка у смрт Софкина лепота, већ сопствена немоћ и неодлучност.

Сцена најлаије дуја

У роману *Нечистија крв* присутна је поларизација култура и кроз однос *ми/ви*. Она се односи на обе средине. Увек су они други туђи и непријатељски *ви*. Мита себе непрестано доживљава као неког ко је изнад средине. Једини лик с којим успева да оствари духовну везу, а самим тим и да га делимично укључи у доживљај сопственог идентитета,

јесте Софка. Међутим, и она ће у сцени наплате дуга бити у потпуности потиснута на другу, непријатељску страну.

Мита је, давши кћер у Маркову (сељачку) кућу, мислио да ће Софка, иако ће променити средину, остати изнад сељака, то јест да их неће прихватити као себи равне. Међутим, након силаска у Доње Врање, Софка приликом свадбеног славља дозвољава да јој сељаци приђу, да је додирују, а потом почиње и да их служи „као свака сељанка“. Сцени у којој Мита долази да наплати дуг претходи она у којој се приказује Софка поред Томче срећна.

Интересантно је детаљније размотрити Митино понашање када дође по новац. Он не запажа прво оно што би се очекивало – велику кућу, чистоћу, богатство, него срећну Софку, поред које, равноправно, стоји Томча. После сазнања да је Софка учинила једино што није смела – да сељаке прихвати као себи равне – у Мити се кида духовна веза која је с њом постојала, и од тога тренутка он Софку доживљава као једну од њих. Потреба да све доведе у првобитан ред, али и да Софка буде кажњена, чини да се Мита, упркос томе што Томча не одриче да ће му паре дати, продере тако да и Софка чује: „Паре! – чу Софка очев глас, промукао, и готово попрскан пљувачком“. Гласно изговарање речи „паре“, а потом и јавно откривање купопродајног уговора, доводи до тога да Софка осети како је нешто „пресече“:

Зар да ми није онај, твој отац (није хтео ни име да му спомене) обећао паре, зар бих ја за тебе, пезевенк један, дао моју кћер?

На оно што Мита открива реагује Томча: „Тато, бре? Не тако, *не њо*, бре!“ Изговарајући „не то“ Томча од Мите тражи да се заустави, да прекине да говори о теми коју види као табу. Мита пак разоткривањем настоји да врати хаџије и сељаке у пређашњи положај. Због тога он „још бешње, још обезумљеније“ наставља да износи све:

Зар да ми није обећао паре, и то какве, зар бих ја дао, не за тебе, него за вас, моје чедо, кћер? Ко си ти? Шта си ти? Керпич један, сељак један! И зар да ти мени сад...

После ове сцене Софки је самообмана онемогућена, а однос хаџија и сељака привидно је враћен у првобитну позицију. Истовремено, Мита разоткривањем онемогућава да се и однос Софке и Томче поврати у стање среће и равноправности.

Након разоткривања, сукоби између јунака се даље не приказују, будући да ни у једном од јунака (Софки, Томчи, Мити) нема воље за разрешавањем конфликта. Дакле, сви односи су решени, иако су сукоби остали.

Дело *Нечиста крв* у историји српске књижевности остало је забележено као „први модерни српски роман“, а лик

Нечисти́а крв

Софке као један од најснажнијих у читавој српској прози. Од првих читалаца, критика и студија, роман је одређиван као ремек-дело, док су његови мотиви инспирисали више филмова и позоришних представа. Без обзира на то што је настало пре више од стотину година, ово остварење својом слојевитошћу и данас представља изазов не само књижевним истраживачима него и етнологима, антрополозима, културолозима... Разноврсна културолошка проблематика, модерни израз и јаки психолошки карактери учинили су да *Нечисти́а крв* остане један од најцењенијих, најчитанијих и највољенијих романа српске књижевности XX века.

Бојан Чолак

